

१. संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री
केदारप्रसाद गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
२०६४ सालको रिट नं. ०६४--WH-0014
आदेश मिति: २०६५।१।३१।३

विषय :- बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी
गरिपाउँ ।

निवेदक: मिनबहादुर गुरुङ्ग
विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला अदालत समेत

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट दुईवटा मुद्दामा मिति २०६२।३।२७ मा भएको अन्तिम फैसला बमोजिम यी निवेदक पक्राउ परेको मिति २०६३।५।२७ बाट ठूलो कैदको हद एक वर्ष २०६४।५।२६ सम्म कैद बापत थुनामा बस्नुपर्ने र लागेको जरिवाना तिरे कैद मुक्त हुनेमा निजलाई उक्त दुईवटा मुद्दामा लागेको जरिवाना रु.४६,९२,६७६।६६ दाखिल गरेको भन्ने रिट निवेदन लेखवाट देखिन आएको छैन । सो जरिवाना तिरेको अवस्थामा कैद अवधि भुक्तान भइसकेपछि निवेदक उपरोक्त दुईवटा ठगी मुद्दाबाट मुक्त हुन सक्ने अवस्था रहिरहेकै छ । जरिवाना बापतको रकम नबुझाउँदा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ३८ नं. को देहाय (१) मा रहेको

कैद वा जरिवाना दुवै सजाय भएकोमा जरिवाना नतिरे बापतको कैद ठेक्नु पर्दा चारवर्ष भन्दा बढी अवधिको कैद ठेक्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था र सोही महलको ५३ नं. मा रहेको सरकारी विगो जरिवाना समेत कुनै सरकारी रकम बापत कैद ठेक्नुपर्दा एक दिनको पच्चीस रुपैयाको दरले कैद ठेक्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था अनुसार निवेदकलाई लागेको कैदको उपल्लो हद १(एक) वर्ष मिति २०६४।५।२६ मा भुक्तान भएपछि लागेको जरिवाना नतिरे सो बापत चार वर्ष कैद हुनसक्ने नै भएकोले कैद भुक्तान गरेपछि पनि थुनामा राखेको भनी निवेदकले लिएको जिकिर कानूनसंगत देखिन आएन ।

जहाँसम्म आफू उपरको मुद्दामा बेरीतपूर्वक म्याद तामेल भई प्रतिवाद समेत गर्न नदिई गरेको फैसला आदेशका आधारमा कैदमा राखिएको गैरकानूनी भएको भन्ने निवेदन जिकिर छ, तत्सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदक उपरोक्त ठगी मुद्दामा मौकामा पक्राउ नपरेकोले अदालतबाट बादीले देखाएको जि.काठमाडौं का.म.पा.वडा नं. २ लाजिम्पाटको वतनमा जारी भएको समाह्वान निजको घरदैलामा २०५९।४।३१ मा रीतपूर्वक टांस तामेल गरेको मिसिल संलग्न तामेली प्रतिवाट देखिन आएको छ । भिकाई आएको २०५९।६।० को दे.नं. २८१४ को बादी यिनै मीनबहादुर गुरुङ्ग समेत प्रतिवादी भवानी गुरुङ्ग समेत भएको लिखत

दर्ता वदर मुद्दामा फिरादपत्र दिंदा यी निवेदकले आफ्नो वतन जिल्ला काठमाडौं का.म.पा.वडा नं. २ लाजिम्पाट बस्ने भनी उल्लेख गरेको देखिएबाट गलत वतनमा वेरितपूर्वक म्याद तामेल भएको भन्न मिल्ने अवस्था भएन । मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको २०८ नं. ले फैसला भएको मितिले ६ महिना ब्यतित भईसकेपछि प्रतिउत्तर सरहको पुनरावेदन लिई आएको समेतका आधारमा अ.वं. १९४ नं बमोजिमको सुविधा दिन नमिल्ने र प्रतिउत्तर सरहको पुनरावेदन पनि दर्ता नहुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६३।७।३० मा कानुन अनुकूल भएको आदेशबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त कुनै पनि मौलिक हकमा आघात पुग्न गएको अवस्था छैन । त्यसमा पनि पुनरावेदन अदालतको सो आदेश उपर अ.वं. १७ नं. अन्तर्गत परेको निवेदनमा उक्त आदेश सदर भएपछि रिट क्षेत्राधिकार अन्तर्गत निवेदक यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखिंदा अ.वं. १९४ नं. को सुविधा नदिई गैरकानूनी आदेश गरी थुनामा राखेको भन्ने रिट निवेदन जिकिर स्वीकारयोग्य भएन ।

अतः माथि विवेचित आधारहरुवाट ठगी मुद्दामा निवेदकलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।३।२७ मा भएको फैसला अनुसार ठेकिएको लगतबाट एक वर्ष कैद र रु.४६,९२,६७६।६६ जरिवाना चुक्ता

गर्नुपर्ने देखिएकोमा आफूलाई लागेको कैद र जरिवाना वापत निवेदक कैद थुनामा रही जरिवाना तिरे लागेको कैद भुक्तान भएपछि निवेदक थुना मुक्त हुन सक्ने, जरिवाना नतिरेपछि सो वापत कैदमा बस्नुपर्ने नै भएको, निवेदकलाई कसुरदार ठहर्‍याई भएको सो फैसला मितिले अ.वं. २०८ नं. ले निर्धारण गरेको समयवाधि ब्यतित भईसकेपछि अ.वं. १९४ नं.को सुविधा प्रदान गरी प्रतिउत्तर सरहको पुनरावेदन दर्ता गरिपाउं गरेको निवेदनमा निवेदन माग बमोजिम गर्नु नपर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश समेतबाट निवेदकको थुनालाई गैरकानूनी तुल्याएको मान्न सकिने अवस्था नहुंदा पुनरावेदन अदालत र यस अदालतको सुपरिवेक्षकीय अधिकार अन्तर्गतको उपचार उपभोग गरिसकेपछि परेको प्रस्तुत रिट निवेदन माग बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न नमिल्ने ।

२. संयुक्त इजलास

सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री
केदारप्रसाद गिरी

माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
सम्बत् २०६३ सालको दे.पु.नं. ८७८७
फैसला मिति: २०६४।११।१५।४

मुद्दा: अंश चलन ।

पुनरावेदक: कल्लिजिबल: सानु महर्जन समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी: जानुका महर्जन

विवादका क्रि.नं. ५९६ र ५९८ का जग्गा हालसम्म प्रतिवादीका नाममा दर्ता नै भै सकेको छैन भनी जिकीर लिइएको देखिन्छ । अदालतको आदेश वमोजिम भिकार्इएको दर्ता बाँकि सेस्ता अन्तर्गत मालपोत कार्यालय डिल्लिबजार काठमाडौंको मिति २०६०।३।१३ को पत्रसाथ प्राप्त जग्गाधनी दर्ता सेस्ताको प्रमाणित प्रतिलिपि अध्ययन गर्दा गोगवु गा.वि.स. वार्ड नं. ४क स्थित कित्ता नं. ५९६ र ५९८ को जग्गाका जग्गाधनी माई जोगी भएको र सो जग्गाको मोहीमा यी प्रतिवादीमध्येकै सानु महर्जन रहेको भन्ने देखिन्छ । सो आधारमा उक्त कित्ता नं. ५९६ र ५९८ को जग्गामा सानु महर्जनका नाममा मोहियानी हकसम्म रहेको देखिन्छ । मोहियानी हक खरिद गर्न वा दान दातव्यको रुपमा वा अरु किसिमले छोडाई लिन नपाइने भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६क को कानूनी व्यवस्थाका सन्दर्भमा त्यसरी सानु महर्जनका नाममा दर्ता भैनसकेको र केवल मोहियानी हक सम्म कायम रहेको जग्गा समेतमा अंश हकको दावी गर्न र अदालतले पनि त्यस्तो जग्गा

समेतबाट अंश पाउने गरी फैसला गर्न मिल्ने हुँदैन ।

अविवाहित भनिएकी प्रतिवादी मध्येकी सानुनानी महर्जनको हैसियत सम्बन्धमा विचार गर्दा वादीले माइली छोरी सानुनानी महर्जनको विवाह भैसकेको भनी दावी लिइएको देखिन्छ भने प्रतिवादीतर्फबाट निज सानुनानी महर्जनको समेत विवाह हुन बाँकि रहेको व्यहोरा प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । शुरु अदालतबाट अ.वं. १३९ नं. वमोजिम बुझिइएको निज सानुनानी महर्जन प्रतिवादी सरह देखिएको भनी निजलाई समेत तारिखमा राखी कारवाही भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट फैसला हुँदा निजका सम्बन्धमा बोलिएको पाइँदैन । सानुनानी महर्जनको विवाह भए नभएको भन्ने तथ्यमा नै विवाद रहेको देखिन्छ । सानुनानी महर्जनको विवाह कोसँग र कहिले भएको हो भन्ने कुरालाई तथ्ययुक्त किसिमबाट पुष्टी गर्ने दायित्व त्यस्तो दावी लिने वादीले नै वहन गर्नु पर्छ, किनभने देवानी मुद्दामा आफ्नो दावी प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा निहित रहन्छ । यसलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ ले समेत अंगिकार गरेको छ र यो प्रमाण कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त पनि हो । आफ्नो दावी प्रमाणित गर्ने दायित्वबाट उम्कन खोज्ने वादीलाई अदालतले सहयोग गर्न सक्दैन र वादीले दावी लिएकै भरमा वादीको त्यस्तो

कथनलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न सक्ने अवस्था पनि हुँदैन । तत्काल कायम रहेको मुलुकी ऐन, अंशवण्डाको १६ नं. मा ३५ वर्ष पुगेकी अविवाहित छोरीले छोरा सरह अंश पाउने कानूनी व्यवस्था रहेको र यी प्रतिवादी सानुनानी महर्जन अविवाहित भै निजको उमेर ३५ वर्ष नाघिसकेको अवस्था देखिन्छ । तसर्थ निज सानुनानी महर्जनको विवाह भैसकेको भन्ने वादी दावी रहेको एकमात्र आधारमा निजलाई अंशियार कायम नगरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलासँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

विवादका कि.नं. १३४४ र २०९९ को जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर सानु महर्जनको निजी आर्जनको सम्पत्ति हो भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । सो सन्दर्भमा विचार गर्दा उल्लिखित कि.नं. १३४४ र २०९९ को जग्गा सानु महर्जनले मोही हक वापत प्राप्त गरेको भनी सो जग्गा र त्यसमा बनेको घर समेत निजी आर्जनको भएकाले वण्डा गर्नु नपर्ने सम्पत्तिको महलमा समावेश गरी तायदाती फाँटवारी प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । उल्लिखित जग्गाको जग्गाधनी दर्ता शेस्ता हेर्दा जग्गाधनीको नाम थारमा निज सानु महर्जनको नाम उल्लेख भएको र निजले सो जग्गा मिति २०४९।४।१८ मा मोही छोडपत्रद्वारा प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यसरी एकासगोलमा नै रहे भएको अवस्थामा प्राप्त भएको जग्गा र सो

जग्गामा बनेको घरलाई निजी आर्जन अन्तर्गतको सम्पत्ति भनी वण्डा गर्नु नपर्ने भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छ । तर मूल पुरुषले त्यसरी सबै अंशियारहरु एकासगोलमा नै रहे भएको अवस्थामा प्राप्त गरेको त्यस्तो सम्पत्ति निजी आर्जनको भै निजबाट अंश प्राप्त गर्ने अंशियारहरुमा वण्डा गर्नु नपर्ने भनी अर्थ लगाउने हो भने अंश हक र अंशवण्डाको औचित्य नै नरहने अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ । अंश हक जस्तो जन्मसिद्ध नैसर्गिक अधिकार कुण्ठित हुने गरी अदालतले व्याख्या गर्न मिल्ने पनि हुँदैन । तसर्थ निजी आर्जन तर्फको पुनरावेदन प्रतिवादीको जिकीर र सो सम्बन्धमा निजका कानून व्यवसायीको वहस जिकीरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

विवादका कि.नं. ५९६ र ५९८ का जग्गा प्रतिवादीका नाममा दर्ता नै नभएको स्थितिमा ती जग्गालाई समेत वण्डायुक्त सम्पत्ति मान्नुका साथै उमेर पुगेकी अविवाहिता छोरी सानुनानी महर्जनलाई अंशियार कायम नगरी गरिएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै कि.नं. ५९६ र ५९८ का जग्गा वाहेकका तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिमा सानुनानी महर्जन समेतका ४ अंशियारबीच अंश भाग

छुट्याई त्यसमध्येको १ भागमा ३ भाग लगाई १ भाग अंश वादीले पाउने ।

३. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री वलराम के.सी.

संवत् २०६३ सालको रि.नं. ३४४८

आदेश मिति: २०६५।१।३०।२

विषय :- परमादेश ।

निवदेक:स्व.दिल्ला प्रजाको हकमा वृद्धिवहादुर
प्रजा समेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रपरिषदको कार्यालय, समेत

अदालतको आदेशानुसार क्षतिपूर्ति तर्फको कारवाही कुन अवस्थामा छ भनी सोधिएकोमा नेपाली सेनाले उपलब्ध गराएको जवाफमा मिति २०५८।११।१२ गते कालीकोट जिल्लाको कोटवाडा स्थित निर्माणाधिन विमानस्थलमा नेपाली सेना र आतंककारी बीचको दोहोरो भिडन्तमा परी विमानस्थल निर्माण कर्त्यामा संलग्न स्थानीय ७ जना भजदूर समेत जम्मा ३४ जना गैरसैनिक भजदूरहरूको मृत्यु भएको घटनाको सम्बन्धमा मृतकहरूको नजिकको

हकवालालाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिनेतर्फ रक्षा मन्त्रालय सिंहदरवारलाई नेपाली सेना जंगी अड्डाको प.सं.११९७६ मिति २०६४।१२।८ गते पत्र पठाई अनुरोध गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ भने नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय, योजना तथा अनुगमन शाखाको मिसिल संलग्न मिति २०६४।४।२७ को पत्र हेर्दा द्वन्द्वपीडितलाई राहत प्रदान गर्ने निर्देशिका, २०६१ को २.१.२ अनुसार “सुरक्षा कारवाहीको क्रममा दुर्घटना भई निर्दोष नागरिकको मृत्यु हुन गएमा मृतकका आश्रित परिवारलाई प्रति मृतक १ लाखका दरले आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने” व्यवस्था रहेकोमा दिल्ली प्रजा समेतको विषयमा जिल्ला सुरक्षा समिति, कालिकोट र प्र.जि.अ.कालीकोटवाट कुनै शिफारिस भई आएको अभिलेखवाट देखिन नआएको भनेवाट मृतकका आश्रित परिवारलाई द्वन्द्वपीडितलाई राहत प्रदान गर्ने निर्देशिका, २०६१ अनुसारको आर्थिक सहायता हालसम्म उपलब्ध गराएको अवस्था देखिन आँउदैन ।

नेपालको अन्तरिम सीवधान, २०६३ को धारा ३३(घ) बमोजिम “सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गंभीर उल्लङ्घन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको वारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा

मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने” गरी राज्यको दायित्व रहेको देखिन्छ । संविधान लागु भएको यति धेरै समय भै सक्दा पनि हालसम्म सरकारको तर्फबाट सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरुको सम्बन्धमा संविधानद्वारा गठन गर्ने भनिएको उच्चस्तरिय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन भएको पाइदैन ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय कालिकोट समेतका लिखित जवाफमा मिति २०६२।०१।२६ मा सुरक्षा समितिको बैठक बसी घटनाको वास्तविकता एकिन गर्न केन्द्रिय एवं क्षेत्रिय स्तरबाट अनुसन्धान टोली गठन गरी एकिन गर्ने भनी निर्णय भएकोले नियमानुसार हुने नै छ भनी लेखी आएको पाइन्छ भने विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह न्यायाधीवक्ताबाट निवेदकका आश्रित परिवारहरुलाई पर्न गएको क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा राज्यको तर्फबाट क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नको लागि यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को व्यवस्था भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३३ (घ) ले शसस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गम्भिर उल्लंघन गर्ने तथा मानवताको विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिको वारेमा सत्य अन्वेषण गर्न र समाजमा मेलमिलाप कायम गर्न उच्चस्तरिय सत्य निरोपण तथा मेलमिलाप

आयोग गठन गर्ने भनी राज्यको तर्फबाट प्रतिवद्धता व्यक्त भएको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत निवेदन दिंदाका वखत वहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(४) बमोजिम “अनुसन्धान, तहकिकात वा पूर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने वा निजसंग निर्मम अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिने छैन । त्यस्तो व्यवहार गरिएको व्यक्तिलाई कानूनले निर्धारित गरे बमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ” । भन्ने संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप अनुसन्धान, तहकिकात वा पूर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिए वा निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरेवापत क्षतिपूर्ति दिने सम्बन्धमा विधायिकाले यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को निर्माण गरी लागु गरेको पाइन्छ । यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को दफा ३(१) अनुसार “अनुसन्धान, तहकिकात वा पूर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई यातना दिनु हुँदैन” भन्ने व्यवस्था गरी सोही ऐनको दफा ४ ले “नेपाल सरकारको कुनै कर्मचारीले कुनै व्यक्तिलाई यातना दिएको ठहरेमा पीडित व्यक्तिलाई यस ऐन

वमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ” । भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

यसरी तत्कालिन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) (ड) ले नागरिकलाई पेशा, रोजगार, गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको र रोजगारको लागि कालिकोट जिल्ला स्थित कोटवाडा एयरपोर्ट निर्माण कार्यको लागि मजदूरी गर्न गएका निर्दोष नागरिकहरूलाई सुरक्षा फौजले जथाभावी चलाएको गोली लागी सामुहिक हत्या गरेकोले नागरिकको सम्मानपूर्वक वाँचन पाउने हक समेतबाट वञ्चित गरेको र मृतकका आश्रित परिवारलाई प्रदान गरिने क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ मा भएको व्यवस्थाले समेट्न नसकेको अवस्थामा विपक्षीको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ एवं बहसको क्रममा लिइएको जिकिर निवेदकका आश्रित परिवारलाई राज्यको तर्फबाट प्रदान गरिने क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा विद्यमान कानूनी व्यवस्था पर्याप्त भएको भन्न मिल्ने देखिन आउँदैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ (घ) अनुसार सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गम्भिर उल्लंघन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको वारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा सामाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्च स्तरिय सत्य निरूपण तथा

मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने भनी राज्यको दायित्व तोकिएकोमा संविधान लागु भएको यतिका समय भै सक्दा समेत राज्यको तर्फबाट उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्था वमोजिमको उच्चस्तरिय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन भएको समेत पाइँदैन भने विपक्षीहरूले भनेभै घटनाको वास्तविक छानविन गरी पीडित परिवारलाई उचित क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नको लागि आवश्यक प्रकृत्यामा रहेको भनेतापनि हालसम्म पनि मृतकका आश्रित परिवारलाई कुनै क्षतिपूर्ति प्रदान गरेको वा गर्ने तर्फ कुनै पहल भएको अवस्था समेत देखिँदैन ।

अतः सरकारको जिम्मेवार निकायहरूबाट मानवीय कानूनको उल्लंघन गरी निर्दोष नागरिकहरूको हत्याको सम्बन्धमा पीडित शास्त्रिय (Victimology) दुष्टिकोणबाट पीडितको लागि उचित क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरी दण्डहिनताको अन्त्य गर्नुको साथै यस प्रकृतिका विवादहरूमा निष्पक्ष अनुसन्धान, तहकिकात र प्रभावकारी उपचारको लागि आवश्यक सल्लाह सुझाव प्रदान गर्ने निकायको व्यवस्था समेत गर्नको लागि छुट्टै विस्तृत कानून (Comprehensive law) बनाउने तर्फ यथासिघ्र पहल गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषदको कार्यालयको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ।

४. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं. ८०७३
आदेश मिति: २०६५।३।२६।५

मुद्दा :- निषेधाज्ञा ।

पुनरावेदक पक्ष: अजयकुमार अग्रवाल समेत
विरुद्ध
प्रत्यर्थी विपक्षी: रविविक्रम शाह समेत

जिल्ला प्रहरी कार्यालय, मोरंग विराटनगर, इलाका प्रहरी कार्यालय, रंगेली मोरंग समेतका प्रहरी कार्यालयहरूले निवेदन माग दावी पूर्णतया भुट्टा एवं कपोलकल्पीत भएको कुरा उल्लेख गरी इन्कारी लिखित जवाफ पेश गरेको पाइन्छ । प्रत्यर्थी मध्येका मुख्य रविविक्रम शाहले भने निवेदन मागदावी भुट्टा भै जग्गाको विषयलाई लिएर व्यावहारिक रूपमा सामान्य खटपट भएको व्यहोरा सम्म उल्लेख गरी लिखित जवाफ पेश गरेको देखिन्छ । यी पुनरावेदक निवेदकले नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा ३ एवं दफा ६ को देहाय ४ र ५ मा भएको कानूनी व्यवस्थानुसारको आफ्नो कानूनी हक अधिकारमा प्रत्यर्थीहरूको काम कारवाहीले हनन हुने आशंका भएको भनी

प्रस्तुत निवेदन दर्ता गराएको अवस्था छ । उक्त ऐनको उक्त दफाहरूले व्यवस्था गरेको कानूनी अधिकारको कुराहरूमा प्रत्यर्थीहरूको यो यो कार्य एवं क्रियाकलापहरूले आफुहरूको सो नागरिक अधिकारको उपभोग गर्न वंचित राखेको भनी आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिदैन अर्थात पुनरावेदक निवेदकलाई सो अधिकारवाट वंचित गर्नका लागि चाहिने सामान्य भन्दा सामान्य पूर्ववत् तयारीको रूपमा अपनाइने संकेतजन्य सूचित हुन सक्ने विश्वसनीय एवं सत्य प्रतिततायक आधार कारण समेत आफ्नो निवेदन मागदावीमा खुलाउन सकेको पाइदैन । यस्तो अवस्थामा खाली आफ्नो निवेदनमा निवेदकले शाब्दिक रूपमा आक्षेप लगाउँदै आफुलाई नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ द्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुऱ्याउने आशंका रहेको भनी विना औचित्यपूर्ण तथा संदिग्धपूर्ण तथ्यहरू उल्लेख गरी निवेदन दिदैमा निवेदन माग दावीलाई प्रमाणित गर्न सहयोग गर्ने अन्य स्वतन्त्र तथ्य एवं प्रमाणको अभावमा निवेदन मागदावी वमोजिमको निषेधाज्ञाको आदेश जारी नगरी खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको निर्णयलाई अन्यथा भन्न मान्न मिलेन ।

अतः पुनरावेदक निवेदकहरूको निवेदन माग दावी वमोजिम प्रत्यर्थीहरूको कुनै पनि क्रिया कलापहरूले विश्वसनिय तवरले

पक्राउ गर्ने, थुन्ने समेतका कार्यहरु गर्ने आशंकाको विद्यमानताको स्थिति नदेखिएको कारण प्रमाण समेतको आधारमा निवेदन मागदावी वमोजिम प्रत्यर्थीहरुको नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी नगरी खारेज गर्ने गरेको निर्णय मुनासिव हुँदा सदर हुने ।

५. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
सम्बत् २०६३ सालको दे.पु.नं.-CI -०२४८
फैसला मिति: २०६५।२।२२।४

मुद्दा: अंश चलन ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: विमला चिपालु.
विरुद्ध
प्रत्यर्थी मनोज चिपालु..

कि.नं ४६६ को जग्गा बण्डा लाग्ने होइन भन्ने पुनरावेदन जीकिर छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा सो जग्गा प्रतिवादी समेतका जिजुवाजे लक्ष्मण चिपालुले श्यामगोपाल अमात्यबाट १९८७ सालमा फाँट्ने राजीनामा पास गरिएको र सोही जग्गा २०४२।५।२० मा प्रतिवादी रामेश्वर चिपालुको नाममा दाखिल खारेज भै नामसारी भएको देखिन्छ । उक्त नामसारी गरिपाउँ भन्ने

निवेदनमा रामेश्वर बहादुर चिपालुको नाममा उक्त घरजग्गा एकलौटी दर्ता गरेमा मन्जुर छ भनी वादी मनोज चिपालु र दे.पु.नं. २४९ को वादी ईश्वर बहादुर चिपालु समेतले सहीछाप गरेकोले सो कि.नं ४६६ बण्डा लाग्न सक्तैन भन्ने प्रतिवादीको जीकिर रहेको पाइन्छ । पैतृक सम्पति अंशियारमध्ये कुनै एक व्यक्तिको नाममा दा.खा नामसारी गर्न मन्जुर गरी निवेदन दिएकै आधारमा त्यस्तो पैतृक सम्पतिमा नामसारी नहुने अन्य अंशियारको स्वतः अंश हक जान सक्तैन । कानून वमोजिम बण्डापत्र भै नसकेको पैतृक सम्पति अंशियार मध्ये जो सुकैको नाममा एक्ला एकलै नाममा अलग-अलग वा संयुक्त रुपमा दर्ता भई रहन सक्तछ । त्यसरी एउटा मात्र वा केही अंशियारका नाममा दा.खा. नामसारी भएकै कारणले पैतृक सम्पति माथिको अन्य अंशियारको हक समाप्त हुन सक्तैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ क को कानुनी व्यवस्था वमोजिम पनि कि.न. ४६६ को विवादित जग्गा एउटै अंशियारको नामा दर्ता रहेपनि वादी प्रतिवादीका बीच बण्डा लाग्ने सगोलको सम्पति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नु पर्ने अवस्था छ । मालपोत कार्यालयमा नामसारीको निवेदन दिँदा रामेश्वर बहादुरको नाममा नामसारी हुन सम्म यी वादीहरुले सहमति जनाएको देखिन्छ । त्यसबाट म अंश लिन्न वा त्यसमा

मेरो अंश भाग नलाग्ने भनी वादीहरूले सहमति जनाएको समेत देखिदैन । विधिवत आफ्नो अंश हकको त्याग नगरे सम्म एउटा प्रयोजनका लागि दिइएको निवेदन वा गरिएको सहीछापबाट यी वादीहरूको अंश हक समाप्त भएको अर्थ वा व्याख्या गर्न वा सम्झन मिल्दैन ।

अव. कि.नं. ४६५ को जग्गा प्रतिवादीको स्वआर्जनको हुँदा बण्डा लाग्न नसक्नेमा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले बण्डा लाग्ने ठहर गरेको मिलेन भन्ने पुनरावेदन जीकिर तर्फ हेर्दा कि.नं. ४६६ पसल कवल र सोही माथि कि.नं ४६५ को घर रहेको अवस्था छ । सो कि.न. ४६५ को घर स्वआर्जनबाट प्राप्त गरेको भन्ने प्रतिवादीको भनाई छ । तर प्रथमत उक्त कुराको प्रमाण प्रतिवादीबाट पेश भएको छैन । दोश्रो, वादी र प्रतिवादीहरू सगोलमा रहँदाको अवस्थामा आर्जन गरिएको सम्पत्ति अन्यथा प्रमाणित नभएमा सगोलको हुन्छ । सगोलको सम्पत्तिमा सबै अंशियारको अंश हक लाग्ने हुन्छ । यसर्थ कि.नं ४६६ को पैतृक सम्पत्तिमाथि स्वआर्जनबाट घर तल्ला थप गरेको भन्ने जीकिर मान्न लायक छैन । अंश जस्तो नैसर्गिक हकमा अन्यथा हुने गरी कुनै सम्पत्ति स्वआर्जनको हो भन्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । पैतृक सम्पत्ति नभई निजी आर्जन हो भन्ने तथ्ययुक्त सबूद प्रमाणले त्यस्तो जीकिर पुष्टी पनि हुन सक्नु पर्दछ ।

प्रतिवादीले सो कि.नं ४६५ को सम्बन्धमा स्वआर्जनको तथ्ययुक्त प्रमाण पेश नगरेको अवस्थामा यस अदालतले अन्यथा अर्थ गरी सो घर जग्गामा प्रतिवादीको एकलौटी हक लाग्ने ठहर गर्नु कानूनसम्मत र न्यायोचित हुँदैन ।

तसर्थ शुरु जिल्ला अदालतले कि.नं ४६६ को घर जग्गा बण्डा नलाग्ने गरेको हदसम्म उल्टी गरी सो कि.नं ४६६ समेत वादी प्रतिवादीका बीच बण्डा लाग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ।

६. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद
शाह
सम्बत २०६३ सालको रिट नं.००७७
आदेश मिति: २०६४।११।६।२

विषय :- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: बेञ्चमार्क नेपाल(प्रा.)लि.का
तर्फबाट तथा आफ्नो हकमा समेत
हरिश चन्द्र
विरुद्ध
विपक्षी: नेपाल सरकार, भौतिक योजना तथा
निर्माण मन्त्रालय, काठमाण्डौं समेत

निवेदक कम्पनीले भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको मिति २०६२।१।२३ को पत्रको आधारमा काम शुरु गरेको देखिन्छ । उक्त पत्रमा मन्त्रपरिषद्को मिति २०६२।१।२५ को निर्णय Quote भएको छ । २०६२।१।२५ को मन्त्रपरिषद्को निर्णयले २०६२।१।२३ को पत्र माफ्ट् निवेदक कम्पनीलाई ६ महिनाको अवधि दिई उक्त काम गर्न आदेश दिएको देखियो । मिति २०६२।१।२५ को निर्णय र २०६२।१।२३ को भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको पत्र भनेको कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने राज्य सञ्चालन गर्ने सरकारले प्रतिस्पर्धाको आधारमा छनौट भएको कानूनी ब्यक्तिलाई वीरगञ्ज काठमाडौं विद्युतीय रेल सेवा सम्बन्धमा ६ महिनाभित्र अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न एकाधिकार दिएको बचनवद्धता हो । तत्कालीन सरकारको त्यहि बचनवद्धताको विश्वासमा परी निवेदकले अन्य कम्पनीसंग सम्भौता गरी रकम समेत खर्च गरी काम शुरु गरेको देखिन्छ । निवेदकले आफ्नो प्रस्ताव अनुसार काम नगरेको अवस्थामा वा तोकिएको अवधिभित्र काम सम्पन्न नगरेको अवस्थामा वा निवेदकले काम गर्न अनुमति प्रदान गर्ने सरकारको हित विपरीत कुनै काम गरेको अवस्थामा बाहेक २०६२।१।२५ को निर्णय

विपरीत अर्को निर्णय गर्न विपक्षी नेपाल सरकार विवन्धित हुन्छ ।

मिति २०६२।१।२५ को निर्णय भनेको नेपालको राज्य सञ्चालन गर्ने तत्कालीन संविधानको धारा ३८ बमोजिम गठित मन्त्रपरिषद्को निर्णय हो । नेपालको कार्यकारिणी अधिकार मन्त्रपरिषद्बाट प्रयोग हुन्छ । मन्त्रपरिषद्ले आफूलाई प्राप्त कार्यकारिणी अधिकार कानून बमोजिम गठित विभिन्न निकायलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्छ । त्यसरी प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत अधिकार प्रत्यायोजन भएको अधिकारीबाट हुने वा भएको निर्णय पनि सरकारी/कार्यकारी/ प्रशासनिक निर्णय हो । त्यस्तो सरकारी/प्रशासनिक/ कार्यकारी निर्णय ब्यक्तिगत निर्णय जस्तो Whim मा आएर पूर्व निर्णय बदल्न सकिदैन । यदि मिति २०६२।१।२५ को पहिलो निर्णय Whim मा आएर स्वेच्छाचारीढंगले बदर भएको होइन जायज र उचित कारण परी बदर गर्न परेको भन्ने हो भने पहिलो निर्णय बदर गर्नु पर्नाको र दोश्रो निर्णय गर्नुपर्नाको दुबै निर्णयको आधार र कारण निर्णयबाट स्पष्टसंग speaking order को रुपमा देखिनु पर्छ । तर प्राप्त निर्णयमा कुनै आधार र कारण देखिदैन ।

निवेदकले पेश गरेको प्रस्ताव स्वीकृत भई निवेदकले काम समेत थालनी गरिसकेपछि काम पूरा गर्न नपाउँदै काम

सम्पन्न गर्ने अवधि बाँकी छँदै पुनः अर्को निर्णय गरी **Fresh Start** गर्ने निर्णय गर्नु परेको उचित, जायज र मनासिव कारण मिति २०६३।३।१९ को निर्णयमा देखिनु पर्दछ । विपक्षी नेपाल सरकारले गर्ने हरेक निर्णय आधार र कारणबाट समर्थित हुनुपर्छ । तब मात्र त्यस्तो निर्णय संविधान र कानूनको परीक्षामा अड्न सक्छ । सरकार र सरकारले गर्ने काम कानून बमोजिम गठन हुने संस्थाहरू जसलाई Agency अथवा Instrumentality of the State पनि भनिन्छ, त्यस्ता संस्थान वा निकायहरूले समेत गर्ने प्रशासकीय/ कार्यकारिणी निर्णय र कुनै एक प्राकृतिक ब्यक्तिले गर्ने काममा ठूलो अन्तर हुन्छ । राज्यले कार्यकारिणी अधिकार संविधान र कानूनबाट प्राप्त गर्दछ र त्यस्तो अधिकार मन्त्रपरिषद्बाट प्रयोग हुन्छ । कार्यकारिणी अधिकार अन्तर्गत प्रत्येक दिन मन्त्रपरिषद्ले जनकल्याणकारी राज्यको लक्ष्य प्राप्तीको लागि आर्थिक विकास र आर्थिक गतिविधि सम्बन्धी विभिन्न कार्यकारिणी एवं प्रशासनिक निर्णयहरू गर्नुपर्ने हुन्छ । २१ औं शताब्दीको आजका राष्ट्रहरू Police State होइनन् । आजका राष्ट्रहरू भनेको कानूनी राज्यको आधारमा राज्य सञ्चालन हुने जनकल्याणकारी राज्यहरू हुन् । अर्थात् आजका राज्यहरूको लक्ष्य चाहिं जनकल्याणकारी राज्यको लक्ष्य र माध्यम चाहिं संविधान र कानून हो ।

सरकारबाट प्रत्येक दिन विकास निर्माण र सामाजिक सेवा सुरक्षा, शान्ति र व्यवस्था सम्बन्धी काम सञ्चालन गर्न सोसंग सम्बन्धित धेरै निर्णयहरू गरिन्छ । यी निर्णय र काम सम्पन्न गर्नको लागि राज्यले लाइसेन्स, इजाजत, ठेक्कापट्टा, सम्झौता, कर्मचारीको व्यवस्था आदि गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधान र कानून तथा प्रशासनिक सिद्धान्त एवं परिपाटीभिन्न रहेर यी काम सम्पन्न गर्नु पर्छ ।

एउटा सामान्य नागरिकले गर्ने काम र राज्यले गर्ने काममा ठूलो अन्तर हुन्छ । एक सामान्य नागरिक ब्यक्तिगत फाइदा र स्वार्थबाट प्रेरित हुन्छ । उसले आफूलाई मन लागेको ब्यक्तिसंग कारोवार गर्न पनि सक्छ नगर्न पनि सक्छ । उसको काममा कुनै Public Element हुँदैन तर सरकारले गर्ने काम सबैमा फाइदा हुँदैन । सरकारको काममा Public Benefit र Public Interest गाँसिएको हुने हुँदा सरकारले गर्ने हरेक काममा Public Element हुन्छ र सरकारले गर्ने हरेक काम **Public Purpose** बाट निर्देशित र नियन्त्रित हुन्छ । सरकारले Pick and Choose को आधारमा बिना आधार कसैसंग काम गर्ने कसैसंग नगर्ने गर्न सक्तैन । त्यसरी Pick and Choose गर्दा आधार र कारण देखाएर मात्र गर्न सक्छ । एक सामान्य नागरिकले गर्ने काममा कानून संलग्न हुँदैन । अर्थात् एक सामान्य

नागरिकले कुनै निर्णय गर्नु पर्दा प्रचलित कानून विपरीत हुनेमा बाहेक कुनै कानूनबाट **guided** हुन पर्दैन । उसले आफ्नो फाइदाको लागि जोसंग पनि कारोवार गर्न सक्छ । आफ्नो हित नहुने वा फाइदा नहुने हो भने उसले आफ्नो काम स्थगन गर्न पनि सक्छ । अरुबाट गराउन पनि सक्छ । त्यसको कुनै आधार र कारण देखाइरहन पर्दैन । तर राज्य वा राज्यका **Instrument** हरूबाट हुने काममा त्यस्तो हुन सक्तैन । सरकारले गर्ने काम बिलकूल भिन्न खालको हुन्छ । सरकारले आफ्नो इच्छा अनुसार जसलाई मन लाग्यो उसलाई काम दिन वा एकपटक विधिवत् दिइसकेको काम बिना आधार सनकमा **whim** मा आएर उसलाई दिन्न वा अरुलाई दिन्छु भनी बिना आधार र कारण दिइसकेको काम खारेज वा बदर गर्न सक्तैन । सरकारले त्यस्तो गर्दा कानूनको रीत पुगेको हुनुपर्छ ।

प्रजातान्त्रिक समाजमा कार्यकारिणी अधिकार सम्पन्न सरकार संविधान कानून र मान्य प्रशासनिक सिद्धान्तप्रति जवाफदेही एवं संविधान र कानूनद्वारा निर्देशित एवं नियन्त्रित समेत हुन्छन् । सरकारले गर्ने हरेक काममा **Public Element** हुने हुनाले सरकारको हरेक काम हरेक निर्णय हरेक नीति निर्माणमा आधार कारणले समर्थित भएको हुनुपर्छ । सरकारले स्वेच्छाचारी ढंगले मनपरीसंग र सिद्धान्तबिहिन तरिकाले काम

गर्न सक्तैन । सरकारले स्वेच्छाचारी ढंगले कुनै काम गर्न सक्तैन । सरकारले गर्ने हरेक काम सार्वजनिक हित र सार्वजनिक भलाइबाट निर्देशित हुनुपर्छ । सरकारले कसैलाई ठेक्का पट्टा दिन वा कसैबाट कुनै काम गराउंछ भने त्यसरी कुनै खास व्यक्तिलाई ठेक्का दिंदाको कारण सार्वजनिक हित, मनासिव औचित्य र कानूनमा आधारित हुनुपर्छ र ती कुरा निर्णयबाट देखिनु पर्छ । यदि त्यसरी संविधान र कानूनको कसीमा जाँच्दा त्यस्तो ठेक्का पट्टा सार्वजनिक हितबाट निर्देशित देखिएन वा औचित्यहीन देखियो वा स्वेच्छाचारी देखियो वा कसैप्रति बदनियत चिताई दिएको देखियो, कसैलाई **favor** गरी दिएको देखियो भने त्यस्तो निर्णयले मान्यता पाउन सक्तैन । त्यसैगरी सरकारले एक पटक दिइसकेको ठेक्का पट्टा, लाइसेन्स, **Permit**, इजाजत आदि कुनै आधार र कारण नै नदेखाई बिना आधार र कारण स्वेच्छाचारी ढंगबाट रद्द गरिएमा पनि त्यसरी रद्द गर्नु पर्नाको कारण मनासिव, चित्तबुभदो, जायज र औचित्यपूर्ण नभएमा त्यस्तो रद्द गर्ने निर्णय पनि स्वेच्छाचारी भई कानूनको परीक्षणमा मान्यता पाउन सक्तैन ।

कानूनी राज्यमा पारदर्शिताको आधारमा राज्य सञ्चालन हुन्छ । प्रजातान्त्रिक समाजमा सरकारले गर्ने हरेक काम कानूनको लक्ष्मणरेखाभित्र रहनु पर्दछ ।

सरकारले गर्ने हरेक कार्यकारी/प्रशासकीय निर्णय स्वेच्छाचारी लहड र सनकी हुनु हुँदैन । सरकारले गर्ने हरेक निर्णय आधार र कारणबाट समर्थित हुनुपर्दछ । तबमात्र यस अदालतबाट कानून र संविधानको परीक्षामा परीक्षण हुँदा अड्न सक्छ । सरकारी निर्णय Non- discriminatory, Non- arbitrary Fairness / Reasonableness मा आधारित हुनुपर्ने मान्य सिद्धान्त छ । भेदभाव, पक्षपात र स्वेच्छाचारीपनको गन्ध र झलकसम्म पनि भएको हुनु हुन्न । तब मात्र त्यस्तो निर्णयले मान्यता प्राप्त गर्दछ ।

मन्त्रपरिषद्को मिति २०६३।३।१९ को निर्णय हेर्दा उक्त निर्णयमा मिति २०६२।११।२५ को निर्णयको विपरीत निर्णय गरी **Fresh Start** किन र के कति कारणले गर्नु पर्‍यो, निर्णयमा केहि उल्लेख छैन । निर्णय हेर्दा, परिवर्तित परिस्थितिको कारण भन्ने देखिन्छ । परिवर्तित परिस्थिति भनेको के हो, निर्णय मौन छ । त्यतिबेला सरकार परिवर्तन भएको कारण परिवर्तित परिस्थिति भनेको सरकार परिवर्तनलाई मानी अघिल्लो सरकारको मिति २०६२।११।२५ को निर्णय बदर गरिएको हो कि भन्ने अड्कल र अनुमान गर्नुपर्ने भएको छ । यदि पहिलाको सरकारले मिति २०६२।११।२५ मा निर्णय गर्दा Bribery, Corruption, Favouritism, Nepotism को आधारमा र Undue Influence मा परी निर्णय गरी निवेदकलाई ठेक्का वा

अनुमति दिएको हो भने र सो कुरा स्पष्ट देखिन्छ भने सोही कुरा निर्णयमा उल्लेख गरी मन्त्रपरिषद्ले पहिलो निर्णय बदर गर्न सक्छ । Bribery, Corruption, Favoritism, Nepotism वा Undue Influence मा परी कसैले कुनै काम गर्न अनुमति, License, Permit, Contract प्राप्त गर्दछ भने त्यस्तो कार्य **Good Governance**, स्वच्छ प्रशासन र समानताको हक तथा कानूनी राज्यको विपरीत हुने हुँदा त्यसरी गैरकानूनी तरिकाले कसैले प्राप्त गरेको Benefit सरकारले बदर गर्छ भने त्यस्तोमा यस अदालतले हस्तक्षेप गर्दैन तर यदि त्यस्तो कारण होइन र छैन भने बिना आधार र कारण पहिलो निर्णय बदर गर्न सरकार परिवर्तनको एक मात्र कारण Justification हुन सक्तैन र Justification बिनाको त्यस्तो निर्णय स्वेच्छाचारी भई बदरभागी हुन्छ ।

सरकारले गर्ने काम कानूनको आधारमा कार्यकारिणी/ प्रशासकीय निकायमार्फत् सम्पन्न हुन्छ । तत्कालीन संविधानको धारा ४१(१) र वर्तमान संविधानको धारा ४३(२)मा सरकारी कार्य सञ्चालन, कार्य सम्पादन र कार्य विभाजन नियमावली बमोजिम हुने भन्ने उल्लेख छ । संविधानको भाग ३ को राज्यका नीति तथा निर्देशक सिद्धान्त लगायतका सरकारी कार्य सम्पादनको लागि कार्य विभाजन नियमावलीले विभिन्न मन्त्रालय एवं

कार्यालयहरू गठन गरेको देखिन्छ। तत् तत् मन्त्रालयबाट सरकारले गर्ने काम सम्पन्न हुन्छ। सरकारले गर्ने हरेक कार्यकारी/प्रशासकीय काम र निर्णय प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत अधिकार सम्पन्न अधिकारीको निर्णयबाट पनि सम्पादन हुन्छ। सरकारले गर्ने हरेक निर्णय के कति कारणले गरिएको हो, निर्णय आफैले बोल्नु पर्छ। प्रत्येक कार्यकारी/प्रशासकीय निर्णय Speaking Order र Self-explanatory हुनुपर्छ र प्रत्येक निर्णय आधार र कारणमा आधारित र आधार र कारणबाट समर्थित समेत भएको हुनुपर्छ। निर्णय लामो हुन पर्दैन तर निर्णयमा आधार र कारण भने हुनै पर्छ।

नेपाल सरकारले सम्पादन गर्ने कामको लागि सघाउ पुऱ्याउन निजामती कर्मचारीहरूको Force गठनको व्यवस्था, जसलाई संवैधानिक भाषामा Permanent Executive पनि भनिन्छ, संविधानको धारा १५३ मा भएको छ। निजामती कर्मचारीको व्यवस्था र निजामती कर्मचारीको प्रशासनको लागि निजामती सेवा ऐन २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० जारी भएको छ। त्यहि कर्मचारीको Force ले मन्त्रपरिषद् जसलाई Political Executive पनि भनिन्छ, उसलाई सरकारी/कार्यकारी/प्रशासकीय निर्णयमा

पुग्न सल्लाह दिने र सघाउ पुऱ्याउने काम गर्दछ।

प्रत्येक निर्णयमा आधार र कारण उल्लेख हुनुपर्छ। आधार र कारण उल्लेख नभएको निर्णय स्वेच्छाचारी हुन्छ। आधार र कारण उल्लेख नभएको निर्णयमा अख्तियारको दुरुपयोग समेत भएको हुन सक्छ। निर्णयमा आधार र कारण उल्लेख गर्नुको उद्देश्य अख्तियारको दुरुपयोग रोक्नु पनि हो।

प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा, प्रस्तुत विवाद निवेदकलाई मन्त्रपरिषद्को मिति २०६२।११।२५ को निर्णयानुसार पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानी सम्बन्धी अध्यादेश २०६२ को दफा ११(१) बमोजिम वीरगञ्ज काठमाडौं विद्युतीय रेलसेवा परियोजनाको विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन लगायतका विवरणहरू उपलब्ध गराउन अध्ययन तथा सर्वेक्षण गर्न अनुमति दिएकोमा मन्त्रपरिषद्ले मिति २०६३।३।१९ मा २०६२।११।२५ को निर्णय बमोजिम प्रदान गरेको अनुमतिपत्रलाई पुनर्विचार गरी वीरगञ्ज काठमाडौं विद्युतीय रेलसेवा परियोजनालाई **Fresh Start** गर्न पुनः कारवाही प्रारम्भ गर्ने निर्णय गरेकोले उत्पन्न भएको देखिन्छ। पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानी सम्बन्धी ऐन २०६३ को दफा १२ मा रद्द गर्न सक्ने

शीर्षकमा प्रस्तावकले ऐन बमोजिम विवरण पेश नगरेमा वा पेश भएको विवरण हेर्दा परियोजना कार्यान्वयन गर्न सम्भव र उपयुक्त नदेखिएमा कारण खुलाई समझदारीपत्र वा प्रारम्भिक परियोजना सम्झौता प्रस्ताव जे छ रद्द गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसमा दफा १२ को अवस्था उत्पन्न नै हुन पाएको छैन । निवेदकले काम नै पूरा गर्न नपाउँदै बीचैमा अनुमति रद्द गरियो । दफा १२ मा पनि रद्द गर्नुपर्दा कारण खोल्नुपर्ने स्पष्ट उल्लेख भएको छ ।

बोलपत्र हालैमा कसैले सरकारबाट ठेक्का पाउने पर्छ भन्ने वा बोलपत्र हालैमा सरकारले आफूसंग सम्झौता गरी काम दिनै पर्छ भन्ने कसैको हक हुन सक्तैन । यसमा विवाद भएन । जनकल्याणकारी राज्यमा विकास निर्माणका कामहरू भई नै रहन्छन् । जनकल्याणकारी राज्यमा कार्यकारिणी अधिकारसम्पन्न सरकारी कार्यालय एवं निकायहरूबाट विकास निर्माण सम्बन्धी कामको लागि प्रत्येक दिन अनुभवी, इच्छुक, योग्य, भरपर्दो र सक्षम ठेकेदार एवं व्यक्तिहरूबाट बोलपत्र आव्हान गर्ने काम र योग्य एवं विश्वासिलो र भरपर्दो एवं अनुभवीलाई ठेक्का पट्टा दिने काम भई नै रहन्छ । त्यसरी पर्न आएको बोलपत्र छनौट गर्दा, छनौट गरी सम्झौता गरी कामको ठेक्का दिँदा वा हरेक अवस्थामा सरकार

कानून तथा कानूनसम्मत आधार कारणहरूको बन्धन वा घेराबाट बाँधिन्छ । उल्लेखित अवस्थामा बोलपत्रदाता योग्य र सर्वश्रेष्ठ देखिएको बोलपत्र छनौट गर्दा, छनौट गरिसकेपछि सम्झौता गरी ठेक्का दिँदा र बोलपत्र स्वीकृत नभएकाहरूको स्वीकृति नहुनुको अर्थात् बोलपत्र इन्कार गर्दा प्रत्येक अवस्थामा सरकार आधार र कारणसहित कानूनद्वारा निर्देशित र नियन्त्रित हुन्छ । सरकारले मन लागेको व्यक्तिको बोलपत्र स्वीकृत गर्ने र मन नपरेको व्यक्तिको इन्कार गर्न सक्तैन । सरकार संविधान, कानून, इमान्दारिता, अनुशासन र वृहत् सार्वजनिक हितबाट निर्देशित र नियन्त्रित हुन्छ र बोलपत्र स्वीकृत हुनुको कारण र जसको बोलपत्र अस्वीकृत भएको छ अस्वीकृत हुनुको कारणसमेत निर्णयबाट देखिनु पर्दछ । त्यसैगरी प्रारम्भिक अध्ययनको अनुमतिपत्र प्रदान गरिसकेको अवस्थामा पनि बीचैमा अनुमतिपत्र रद्द गर्दा वा अन्य जुनसुकै ठेक्का पट्टामा पनि बीचैमा रद्द गर्नु पर्दा मनासिव आधार र कारण त्यस्तो निर्णयमा देखिनु पर्छ । तर निवेदकलाई ऐनको दफा ८ बमोजिम प्रदान गरेको अनुमतिपत्र रद्द गर्ने मिति २०६३।३।१९ को निर्णयमा कुनै आधार र कारण देखिएन ।

कानूनको शासन भएको प्रजातान्त्रिक राज्यमा सरकारले गर्ने विकास निर्माण सम्बन्धी कामको सिलसिलामा कसैलाई

ठेक्कापट्टा लाइसेन्स, इजाजत, नियुक्ति आदि दिने काममा सरकारले स्वेच्छाचारी ढंगबाट जसलाई चाह्यो उसलाई प्रदान गर्न वा जोसंग मन लाग्यो उससंग deal गर्न सक्तैन । सरकारसंग स्वविवेकीय अधिकार भए पनि त्यस्तो स्वविवेकीय अधिकार Non-arbitrary, Non-discriminatory, Rational एवं **Relevant** मापदण्डमा आधारित हुनुपर्छ । यदि कुनै निर्णय कुनै आधार कारणले समर्थित नभएको र बिना मापदण्डको निर्णय भएको देखिएमा त्यस्तो निर्णय स्वेच्छाचारी भई संविधानको धारा १३ को समानताको हक विपरीतको भई त्यस्तो निर्णय बदर हुन्छ । मन्त्रपरिषद्को प्राप्त फाइल हेर्दा मिति २०६३३१९ को निर्णयमा के कति कारणले निवेदकलाई २०६२१११२५ को निर्णयले जारी गरेको अनुमतिपत्र अनुसारको काम सम्पन्न गर्न नपाउँदै **Fresh Start** गर्नु परेको हो, कुनै कारण उल्लेख नभएको हुँदा उक्त मिति २०६३३१९ को मन्त्रपरिषद्को निर्णय स्वेच्छाचारी भई संविधानको धारा १३ को समानताको हकको समेत विपरीत भएको देखियो । कानूनी व्यवस्थातर्फ हेर्दा, पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानी सम्बन्धी ऐन २०६३ को दफा १२ मा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । ऐनको दफा १२(१) मा समयभित्र विवरण पेश नगरेको वा पेश गरेको विवरण अध्ययन गर्दा परियोजना कार्यान्वयन गर्न

सम्भव नभएमा त्यो पनि कारण खुलाई प्रस्ताव रद्द गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा निवेदकले पाएको अनुमतिपत्र अनुसारको अध्ययन कार्य नै पूरा गर्न नपाउँदै बीचैमा अनुमतिपत्र रद्द गरेकोले उक्त ऐनको दफा १२ पनि आकर्षित हुने भएन । तसर्थ विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६३३१९ को कुनै कारण नै नलेखिएको निर्णय स्वेच्छाचारी, कानून विपरीत, समानताको हक विपरीत र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेत विपरीत भएको हुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ ।

निवेदकले मिति २०६२१२३ को पत्रबाट अध्ययन तथा सर्वेक्षणको लागि अनुमतिप्राप्त गरी निवेदकले विभिन्न विदेशी कम्पनीहरूसंग सम्झौता समेत गरी काम शुरु गरेको र खर्च समेत गरेकोमा एकाएक नेपाल सरकारले बीचैमा **Fresh Start** गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ । ६ महिनाको अवधिसम्म निवेदकले अनुमतिपत्र बमोजिमको काम पूरा गर्न पाउनु पर्छ । प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ३४ अनुसार मिति २०६२११२५ को निर्णय अनुसार २०६२१२३ को पत्रबाट निवेदकलाई अनुमति दिएपछि अनुमति अवधि समाप्त नहुँदै निवेदकलाई अध्ययन तथा सर्वेक्षण गर्न नदिने गरी **Fresh Start** को निर्णय गर्न सरकार विवन्धित छ । बिना कुनै जायज र

मनासिव कारण बीचैमा अनुमति रद्द गरी **Fresh Start** गर्ने भन्ने निर्णय गर्न सक्तैन । सरकारले २०६२।११।२५ मा निर्णय गरी २०६२।१२।३ को पत्रबाट अनुमति प्रदान गरेपछि अनुमतिपत्रको विश्वासमा परी निवेदकले विभिन्न कम्पनीसंग करार गरी काम शुरु गरेपछि बीचैमा रद्द गर्न पाउँदैन । तसर्थ निवेदकलाई २०६२।१२।३ को पत्रद्वारा दिइएको अनुमतिपत्र बमोजिमको काम सम्पन्न गर्न दिनु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयका नाममा परमादेश समेत जारी हुने ।

७. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
सम्मत २०६३ सालको रिट नं. --WO-
आदेश मि.सि.१६२०६५।२।२।५

मुद्दा :- उत्प्रेषण ।

निवेदक: राजनलाल श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत हेटौडा समेत

विपक्षी नेत्र कुमारी हुंगेलले निवेदक संस्थासँग कि.नं. १७९५ को जग्गा धितो

राखी विभिन्न मितिमा गरी रु.८०,०००।- कर्जा लिएकोमा शर्तनामा लिखत बमोजिम किस्ता रकम नियमित नबुझाएकोले लिलाम बढावढवाट कम्पनीले सकार गरी लिएकोमा सोही जग्गावाट निज नेत्र कुमारी हुंगेलको पति उपर चलेको ठगी मुद्दाको विगो समेत भराउनको लागि कारवाही गर्नु भनी निवेदक संस्थाले सकार गरी लिएको लिलाम कार्य बदर गर्ने गरी विपक्षी जिल्ला एवं पुनरावेदन अदालत समेतवाट भएको आदेशवाट संविधान एवं कानून प्रदत्त हकमा आघात पुगेको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी मुख्य रुपमा निवेदन जिकिर लिएको पाईयो । विपक्षी अदालतहरुवाट नेत्रकुमारी हुंगेलको कि. नं. १७९५ को जग्गावाट विगो असूल उपरको लागि जिल्ला अदालत नियमावी, २०५२ को नियम ७८ क नं. बमोजिम निवेदन परेको र सो उपर कारवाई चल्दाको अवस्थामा जग्गा रोक्का राखीएकोमा पुनरावेदन अदालतवाट रोक्का फुकुवा गर्ने आदेश भएको समयमा रिट निवेदकसँग कर्जा लिने कार्य भएको र फुकुवा गर्ने आदेश उपर विपक्षी रत्नदेवीको सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन परेकोमा फुकुवा गर्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश बदर भई जिल्ला अदालतको रोक्का आदेश सदर भएको अवस्थामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) नं. बमोजिम अधि परेको फैसला कार्यान्वयनको

निवेदनवाट कारवाही गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र बैकले लगानी गर्दा उक्त जग्गा रोक्का राखेको अवस्था समेत नहुँदा बैक तथा रत्नदेवी ढुंगेल समेतको विगो असूल गर्ने गरी आदेश भएकोवाट निवेदकको हितमा असर परेको छैन भनी विपक्षी अदालतहरुले लिखित जवाफ लगाएको देखिन्छ । त्यस्तै विपक्षी नेत्र कुमारी ढुंगेलले उक्त कि. नं. को जग्गा आफ्नो निजी जग्गा हुँदा सो सम्पत्तिवाट कसैको पनि विगो भराउने कार्य गर्न कानूनतः मिल्दैन भनी लिखित जवाफ लगाएको पाईन्छ भन्ने विपक्षी रत्नदेवी ढुंगेलको लिखित जवाफ परेको देखिदैन ।

रत्नदेवी ढुंगेलको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी नेत्र कुमारी ढुंगेल र निजको पति चुडामणी ढुंगेल समेत भएको ठगी मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतवाट २०५५।३।१० मा भएको फैसला बमोजिम ठगी गरेको ठहर भएको विगो भराउनेको लागि जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम कि. नं. १७९५ को जग्गा देखाई मिति २०५५।८।८ मा जिल्ला अदालतमा निवेदन परी जिल्ला अदालतले उक्त जग्गा विगो भरी भराउको सिलसिलामा रोक्का राखेको देखिन्छ । सो रोक्का फुकुवा गरिपाउँ भन्ने नेत्र कुमारी ढुंगेलको निवेदन परी पुनरावेदन अदालतवाट फुकुवा आदेश भएको समयमा निज नेत्र

कुमारी ढुंगेलले यति फाइनान्स कम्पनी लिमिटेड काठमाडौंवाट मिति २०५८।१।१३ मा ऋण लिएको देखिन्छ । तर पुनरावेदन अदालतवाट रोक्का फुकुवाको आदेश उपर रत्नदेवी ढुंगेलको सर्वोच्च अदालतमा सम्बत २०५८ सालमा रिट नं. ३७८० को उत्प्रेषण परमादेश मुद्दा परेकोमा मिति २०६०।९।१५ मा रोक्का फुकुवा गरेको पुनरावेदन अदालतको आदेश बदर गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतवाट आदेश जारी भएको देखिन्छ । यसरी कि. नं. १७९५ को जग्गा फुकुवा गर्ने आदेश बदर भएवाट उक्त जग्गा रोक्का नै रहीरहेको देखिन आएको छ । त्यसरी अदालतको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा रोक्का राखिएको जग्गा धितो राखी दिएको साँवा, व्याँजको विगो वापत लिलाम गराउन पाउने हक निवेदक कम्पनीको रहेको देखिएन ।

यसरी फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमवाट हस्तान्तरण गरिएको भएमा र मुद्दाका पक्षले निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई सात दिने म्याद जारी गरी बुझी सोही मिसिलवाट कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । यसवाट निवेदक कम्पनीसँग कारोवार गर्नु भन्दा अगावै रत्नदेवी ढुंगेलले विगो भरी भराउको लागि

जेथा देखाई निवेदन गरिसकेको अवस्थामा वीचमा कुनै व्यहोराले निवेदकसँग लेनदेन कारोवारको व्यवहार भएको कारणले मात्र सो जग्गावाट कारवाहीमा रहेको अधिल्लो विगो असूल उपर गराउन नमिल्ने भन्न मिल्दैन । अब जहाँसम्म दुवै साहुको विगो असूल उपर हुने नहुने कुरा छ । पछिल्लो साहुको विगो असूल नहुने अवस्था आएमा विपक्षीको अन्य सम्पत्तिवाट विगो भराउन कानूनले वन्देज लगाएको अवस्था छैन । यसकारण जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क नं. बमोजिम अधि परेको फैसला कार्यान्वयनको निवेदनवाट काम कारवाही गराउन मिल्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भएको र रिट निवेदकले लगानी गरेको कर्जा समेतलाई मनन गरी निवेदक तथा विपक्षी रत्न कुमारी डंगोल समेतको विगो उक्त कि. नं. १७९५ को घर जग्गावाट भराउने गरी भएको मकवानपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।५।३० को आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६३।१०।१२ को आदेश समेत कानून सम्मत देखिन्छ । अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटि र कुनै कानूनी प्रावधानको उल्लंघन हुने गरी उक्त आदेश भएको समेत देखिन आएन । तसर्थ मकवानपुर जिल्ला अदालतको २०६३।५।३० र पुनरावेदन अदालतको २०६३।१०।१२ को आदेशवाट यी निवेदकको

कुनै कानूनी हक हितमा गैर कानूनी ढंगले हस्तक्षेप वा अतिक्रमण भएको नदेखिँदा माग बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने नदेखिने ।

८. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ठकाल
संवत् २०६३ सालको साधक नं. ३४५
फैसला मिति: २०६४।११।१७

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान ।

वादी: आश बहादुर तामाङको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी: इन्द्रकमल श्रेष्ठ समेत

प्रतिवादी धनवहादुर श्रेष्ठकी छोरी तथा अन्य प्रतिवादीहरु उदिमान श्रेष्ठ, इन्द्रकमल श्रेष्ठ, कमल प्रधानकी बहिनी अनिता श्रेष्ठसंग मृतक सन्तवहादुर तामाङले प्रेम सम्बन्ध कायम गरी भगाई लगेको र यसरी भगाई लगेपछि पुनः अनिता श्रेष्ठलाई प्रतिवादीहरुले घर फर्काई ल्याएको कारणवाट मृतक सन्तवहादुर राई आफ्नी श्रीमतीलाई खोज्दै आउँदा यी प्रतिवादीवाट सोही रिस इवीका कारणवाट मृतकलाई मार्ने

सम्मको कार्य भए गरेको देखिन्छ । जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्तलाई हेर्दा यी प्रतिवादीहरु सन्तवहादुर राईलाई कर्तव्य गरी मारेको हो भनी जाहेरवालाले किटानी जाहेरी दिएको पाइन्छ भने प्रतिवादी मध्येका उदिम कुमार श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालत समक्ष बयान गर्दा आफूले मृतकको छातीमा एक पटक छुरी हानी गोठमा भएको टाँडमा लागि सुताएको तथा सुताएको ठाउँबाट भुईँमा भरेकोले गोठको टाँडमाथि लागि सुताएर गोठमा आगो लगाई दिएको र यति गर्दा पनि मृतक नमरेको र टाँडबाट तल भरेको र नमरेको हुँदा निजलाई घिसाउँदै अर्को गोठमा पुऱ्याएर लहराले भुङ्ग्याउन खोज्दा लहरा चुँडिएको र रुमालले उक्त लहरालाई जोडी फेरी मृतकलाई भुङ्ग्याएको हो भनी आफूले कसूर अपराध गरेको कुरामा सावित्री भै बयान गरेको देखिन्छ । अन्य प्रतिवादीहरुले पनि अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा यी प्रतिवादी उदिम कुमार श्रेष्ठले मृतकलाई चुप्पीले छातीमा प्रहार गरेको हो भनी किटानीसाथ बयान गरेको देखिएको तथा शव परिक्षण प्रतिवेदन हेर्दा Cause of death मा “Stab wound leading to internal injury and bleeding” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रतिवादीहरु इन्द्र कमल श्रेष्ठ तथा कमल प्रधानले पनि अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा

आफूहरु समेतको संलग्नतामा मृतकलाई मारेको हो भनी स्वीकारै गरी बयान गरेको देखिन्छ भने अदालतमा आई बयान गर्दा उक्त बयानलाई ईन्कार गरी उक्त वारदात हुँदाका मितिमा आफूहरु वारदातस्थलमा नभई धनकुटाको ६ नं.वुधवारेमा रहेको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । तर यस कुरालाई समर्थन गर्ने कुनै वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण भने यी प्रतिवादीहरु इन्द्रकमल श्रेष्ठ र कमल प्रधानले पेश गर्न सकेको पाइँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) अनुसार यस कुराको प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने भार प्रतिवादीहरुमा नै रहने हुँनाले विना आधार जिकिर लिएकै कारणबाट यी प्रतिवादीहरुले सजाय वाट छुट पाउन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

प्रतिवादी धनवहादुर श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष मौकामा कागज गर्दा मृतक सन्तवहादुर तामाङ मिति ०५.०८.१६ गते रातको ९.०० बजे मादक पदार्थ सेवन गरी मेरो आँगनमा आई हातमा चुप्पी बोकी मेरो बुढी अनितालाई कहाँ लुकाइस छिटो निकाल नत्र सवैलाई मारी दिन्छु भन्दै हो हल्ला गरेको अवस्थामा छोराहरु उदिम श्रेष्ठ र इन्द्र कमल श्रेष्ठ तथा भतिजो कमल प्रधान जम्मा भई निज मृतकलाई मार्ने सल्लाह गरी निज मृतकलाई समाती वाँसघारीतर्फ लागि निजलाई छोरा इन्द्रकमल

र भतिजो कमलले उत्तानो पारेर लडाई छोरा उदिमले निजको मुख च्याती मैले आफैले घरवाट ल्याएको विष (मेटासिड) निजको मुखमा खन्याई दिएको र केही समय पछि निज केही वेहोस भएको हुँदा निजलाई जलाउने सल्लाह भै चारै जनाले बोकी टेकवहादुर योङ्ग्याको गोठमा (खोल्मा) तर्फ लाँदै गर्दा छोरा उदिमले निज सन्तवहादुरको मुटुको सिधा छातीमा चुप्पीले घोचेको र सोही कारणवाट रगत निस्के पनि निजको मृत्यु नभएकोले उल्लेखित टेकवहादुर योङ्ग्याको गोठको खोल्माको तलामाथि पुऱ्याई गोठमा आगो लगाएको अवस्थामा लास तल भरेकोले पुनः छोरा तथा भतिजाले लाश बोकी उदिमले पहिले चुप्पी हानेपछि निजको प्राण गएको र छोराहरु तथा भतिजा समेतले बोकी मेरो खोल्मामा लागि भोर्लाको लोक्ता तथा रुमाल समेतको सहायताले घाँटीमा बाँधी लाश भुङ्ग्याएका हौ भनी बयान कागज गरि आफू समेतको संलग्नतामा प्रतिवादीहरु चारैजना भै मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको कुरा स्वीकार नै गरेको देखिन्छ । निज मृतकलाई यी प्रतिवादी धनवहादुर समेतले विष (मेटासिड) खुवाएकोमा साविति भै अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान कागज गरेकोमा मृतकको भिषेरा नमूनाहरु परीक्षणका लागि केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालामा

पठाइएकोमा नमूना नं.६, ७ मा किटनाशक अर्ग्यानोफोस्फोरस र रगतको नमूना नं. ५ मा कार्वन मोनोक्साइड विषालु ग्याँस पाइएको भनी राय प्राप्त भएको देखिन्छ ।

यसरी माथि उल्लेखित जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, प्रतिवादीहरुले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान कागज शव परीक्षण प्रतिवेदन, भिषेरा जाँच प्रतिवेदन समेतका आधारवाट यी मृतक सन्त वहादुर तामाङको मृत्यु यिनै प्रतिवादीहरुको कर्तव्यवाट भएको होभन्ने कुरामा विवाद देखिएन । तसर्थ यी प्रतिवादीहरु मध्ये उदीम कुमार श्रेष्ठलाई शुरु अदालतले ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं.वमोजिमको कसूरमा १३(१) नं.वमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादीहरु इन्द्रकमल श्रेष्ठ र कमल श्रेष्ठलाई ऐ महलको १ नं.कोकसूरमा सोही महलको १३(४) नं.वमोजिम जन्म कैदको सजाय गर्ने गरी गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरी र प्रतिवादी धनवहादुर श्रेष्ठलाई सफाई दिने ठहर्‍याई गरेको शुरु अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी गरि निजलाई पनि ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३(२) नं.को कसूरमा ऐ १३(२) नं.वमोजिम जन्म कैदको सजाय हुने ठहर्‍याई गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६०।१।१७ को इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

९. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री ताहीर अलि अन्सारी
सम्बत् २०६१ सालको रिट नं.- ३२९४
आदेश मिति: २०६५।२।२८।३

विषय :- उत्प्रेषण परमादेश लगायत जो
चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाऊँ

निवेदक: एन.वि.इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेड
विरुद्ध

विपक्षी: बाँके जिल्ला अदालत , नेपालगंज
समेत

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन
२०४९ को दफा १५२ अन्तरगतको मुद्दा
दायर गर्ने अधिकार नभएकोमा जिल्ला
सरकारी वकील कार्यालयले सो सम्बन्धी
मुद्दा दायर गर्ने र यस्तो मुद्दामा कारवाही र
किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई
नभएकोमा बाँके जिल्ला अदालतले
क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी तेश्रो पक्षको क्षतिपूर्ति
रु.२,५०,०००।- भराईदिने ठहर गरेको बाँके
जिल्ला अदालतको फैसला उत्प्रेषणको
आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन
दावी भएकोमा सवारी ज्यान मुद्दामा
मृतकका हकवालाले क्षतिपूर्ति पाउने
व्यवस्था सवारी तथा यातायात व्यवस्था

ऐनमा भएको र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले
तत्काल क्षतिपूर्ति नभएको अवस्थामा
त्यस्तो क्षतिपूर्ति अदालतले भराई दिन सक्ने
भएकोले रिट जारी हुनु नपर्ने भन्ने
विपक्षीहरुको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।
ओम्नी प्रा.लि.का संचालक राज कुमार
मारवाडीको व्यवस्थापनमा रहेको ना.२ख
६६०९ नं. को यात्रुबसको ठक्करबाट विपक्षी
मध्येको सरिता लामिछानेको पति
भूपेन्द्रप्रसाद पोखरेलको मृत्यु भएपछि
जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय बाँकेले
प्रस्तुत मुद्दाका निवेदक एन.वि. इन्स्योरेन्स
कम्पनी लि. समेतलाई विपक्षी बनाई उक्त
इन्स्योरेन्स कम्पनीबाट सवारी तथा
यातायात व्यवस्था ऐन,२०४९ को दफा
१५२ तथा तेश्रो पक्षीय विमा भराई पाउने
दावी लिई बाँके जिल्ला अदालतमा अभियोग
पत्र दायर भएपछि बाँके जिल्ला अदालतबाट
मृतकका हकवाला सरिता पोखरेललाई
एन.वि.इन्स्योरेन्स कम्पनीले रु.२,५०,०००।-
(दुई लाख पचास हजार) क्षतिपूर्ति भराईदिने
गरी फैसला गरेको पाइन्छ । निवेदकले मुख्य
रूपमा तेश्रो पक्षीय विमा सम्बन्धमा मुद्दा
दायर गर्ने अधिकार जिल्ला सरकारी वकील
कार्यालयलाई र मुद्दाको कारवाई र किनारा
गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई नभएको
भन्ने कुरा उठाएको देखिन्छ । सवारी तथा
यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा
१६३ मा सवारी दुर्घटनाबाट कुनै पक्षलाई

कुनै किसिमको हानी नोक्सानी पुग्न गएमा पीडित पक्षलाई देहाय बमोजिमको घा खर्च र क्षतिपूर्तिको रकम चालक सवारी धनी वा व्यवस्थापकबाट भराई दिनुपर्नेछ भनी सोही दफाको खण्ड(क) मा ज्यान मरेकोमा सो मर्ने व्यक्तिको हकवालालाई कृयाखर्च वापत १० हजार रुपैया र क्षतिपूर्ति वापत तेश्रो पक्षको विमा नगराएको भए यस ऐन बमोजिम तेश्रो पक्षले पाउने दुर्घटना विमाको रकम भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही दफाको उपदफा (२) मा सवारी दुर्घटनामा कुनै व्यक्तिको ज्यान मरेको भए सो मर्ने व्यक्तिको हकवालालाई कृया खर्च र क्षतिपूर्ति रकम र अंगभंग भएको भए सो हुने व्यक्तिलाई घा खर्चको रकम उपदफा (१) बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले तत्कालै सवारी धनि वा व्यवस्थापकलाई भराइदिनु पर्छ भन्ने व्यवस्था पाइन्छ । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३ को उल्लेखित व्यवस्था हेर्दा घा खर्च, कृया खर्च र क्षतिपूर्तिको रकम भराइदिने क्षेत्राधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीमा निहित गरेको स्पष्ट देखिन्छ । ऐनले स्पष्ट रुपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई नै अधिकारक्षेत्र प्रदान गरेको अवस्थामा जिल्ला अदालतले कारवाई र किनारा गर्न मिल्ने देखिदैन । जहाँसम्म क्षतिपूर्ति घा खर्चको रकम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले तत्काल नभराएको अवस्थामा सो

सम्बन्धमा जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर हुन सक्छ भन्ने विपक्षीको कथन छ सो सम्बन्धमा ऐनमा उल्लेखित प्रावधान अध्ययन गर्दा क्षेत्राधिकारका सम्बन्धमा त्यस किसिमको विकल्प भएको पाइदैन । ऐनमा प्रयोग भएको तत्काल भन्ने शब्द पीडित पक्षलाई छिटो राहत प्रदान गर्नको लागि उल्लेख भएको हो । ऐनले कुनै अधिकारी वा निकायलाई कर्तव्य तोकेकोमा सो कर्तव्य त्यही निकाय वा अधिकारीले नै पुरा गरेको हुनुपर्छ । सो कर्तव्य पुरा गर्ने सम्बन्धमा ऐनमा नै स्पष्ट रुपमा वैकल्पिक व्यवस्था गरेको अवस्थामा बाहेक सो निकाय वा अधिकारीले गर्नुपर्ने कर्तव्य तत्काल नगरेको भन्ने आधारबाट अर्को निकायमा सर्ने होइन । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३(२) बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गर्नुपर्ने काम निजले तत्काल नगरेको आधारबाट जिल्ला अदालतले गर्न मिल्दैन । यसै गरी क्षतिपूर्तिको रकम भराइदिने सम्बन्धमा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयले अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्न पाउने नपाउने सम्बन्धमा विचार गर्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ र २ मा सरकारवादी मुद्दाहरुको सूची संलग्न भएको पाइन्छ । उक्त सूची हेर्दा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१ र दफा १६२ अन्तरगतका मुद्दाहरु समावेश

भएको तर दफा १६३ अन्तरगतका मुद्दा समावेश भएको पाइदैन । यसको अलावा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको दफा ३५ बमोजिम नेपाल सरकारको सूचना प्रकाशित गरी दफा १६३ अन्तरगतको मुद्दा सरकारवादी हुने भनी तोकेको अवस्था पनि देखिदैन । यस्तो अवस्थामा ऐनले अधिकार प्रदान नगरेको विषयमा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयले अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्ने गरेको पनि मिलेको देखिएन । यस सम्बन्धमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३ अन्तरगतको मुद्दा दायर गर्ने हकद्वारा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयलाई नभएको तथा सो सम्बन्धी मुद्दामा कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई नभएको भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति ०६४।३।१४ मा २०६३ सालको फौ.पु.इ.नं. २७ को नेपाल सरकार विरुद्ध गीताबहादुर थापा समेत भएको सवारी ज्यान मुद्दामा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भैसकेको छ ।

तसर्थ माथि उल्लेखित विवेचनाबाट सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६३ अन्तरगतको मुद्दा दायर गर्ने हकद्वारा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयलाई तथा सो सम्बन्धी मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई भएको नदेखिएको र प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेखित मुद्दा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय बाँकेले दायर गरी जिल्ला अदालत बाँकेले कारवाही किनारा गरेको देखिँदा बाँके जिल्ला अदालतले एन.वि. इन्स्योरेन्स कम्पनी लि. बाट क्षतिपूर्ति वापत रु.२,५०,०००।- (दुई लाख पचास हजार) मृतकको हकवाला सरिता पोखरेललाई भराईदिने गरेको हदसम्मको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ।